

Lipany (okr. Kolín) v raném středověku: výpověď prospekce s detektory kovů

Nad'a Profantová – Lenka Militká – Zdeněk Šámal

1. ÚVOD

V roce 2016 byl zahájen projekt vedený Národním památkovým ústavem, jehož náplní byl především nedestruktivní archeologický výzkum na katastrálním území obcí Lipany a Vitice (*obr. 1*).¹ Hlavním cílem bylo sice hledání hmotných pozůstatků spojených s významným vojenským střetnutím z husitských válek z roku 1434, dosavadní terénní průzkum však přinesl i řadu archeologických nálezů výrazně starších, datovaných do různých období pravěku. Tato část souboru byla již publikována (*Militká – Beneš – Šámal 2018; Militká et al. 2021; viz též Šámal 2020*). Prospekce za pomoci detektoru kovů byly rovněž nalezeny artefakty z raného středověku. S ohledem na jejich počet a povahu jsou zde publikovány samostatně, byť část z nich byla již předběžně zveřejněna (*Militká – Beneš – Šámal 2018, 672–673*).

Prezentované kovové nálezy byly postupně nalezeny v letech 2012 až 2020. Bohužel u nejstarších se dodatečně objevil problém s vynesemím zaměření. Vzhledem k torzovitým informacím nelze jasně určit charakter sídelní aktivity, ani vymezit případnou velikost areálů. Kovové nálezy lze částečně korelovat s výsledky povrchových sběrů převážně keramiky z 80. let 20. století. Pro přehled dějin bádání odkazujeme na již publikované studie (především *Militká – Beneš – Šámal 2018*).

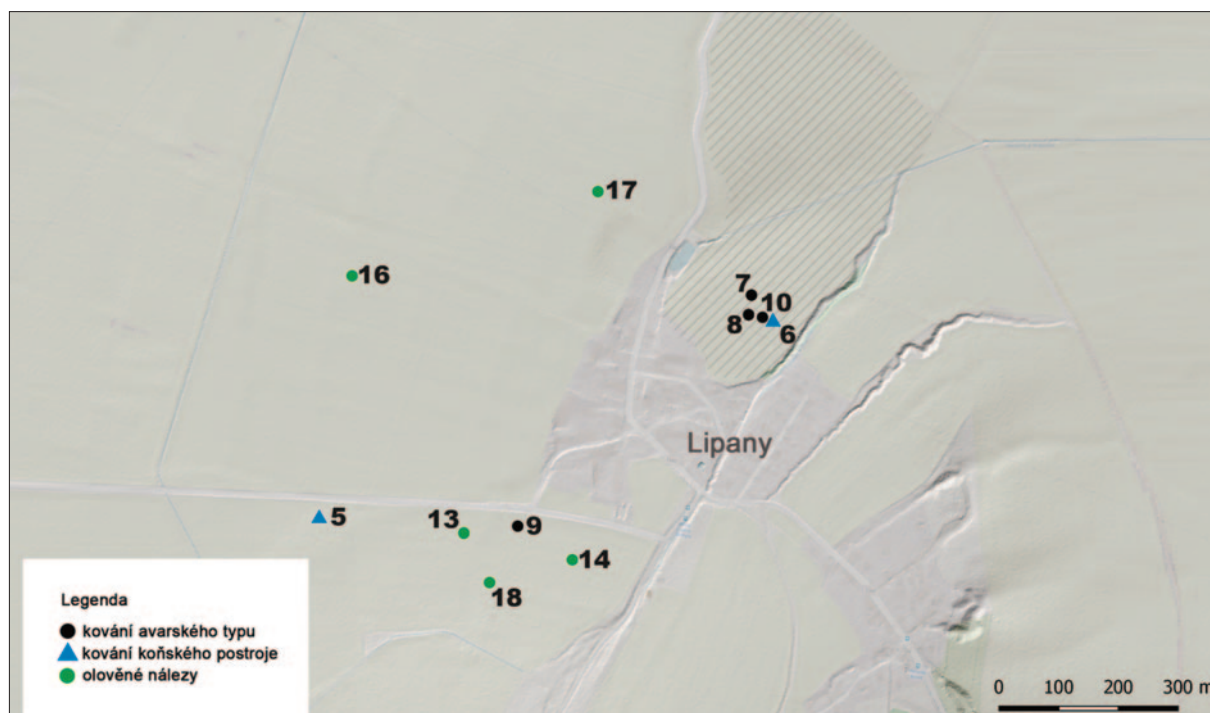
Území obce Lipany spadá do povodí říčky Bylanky a Vrbčanského potoka, který vyvěrá ze svahu Lipské hory a vlévá se do řeky Výrovky, levého přítoku Labe. Ve sledované oblasti se nacházejí nejúrodnější půdy – hnědozemě a černozemě na spraších (Národní geoportál INSPIRE: geoportal.gov.cz). Mírně teplé klima charakterizuje průměrná roční teplota kolem 7 °C, roční úhrn srážek 600–700 mm (*Demek – Mackovčín a kol. 2006, 18*). Všechny přírodní ukazatele lze interpretovat jako faktory ukazující na zemědělsky vhodné území, přitahující opakovaně pozornost lidí k zakládání sídlišť.

Nejspíše již v raném středověku zde probíhala výrazná umělá linie tvořená dvojicí příkopů a místy středovým valem, jejíž celková délka je až 5,5 km. O jejím konkrétním významu, mimo jiné jako možné hranice kontrolující průchod dálkovými komunikacemi, se diskutuje (*Nový – Ščuka 2021*). Tato linie probíhá východně od sledované lokality a jedná se o doklad nebo alespoň silnou indicii existence dálkové komunikace v prostoru Lipan v raném středověku.

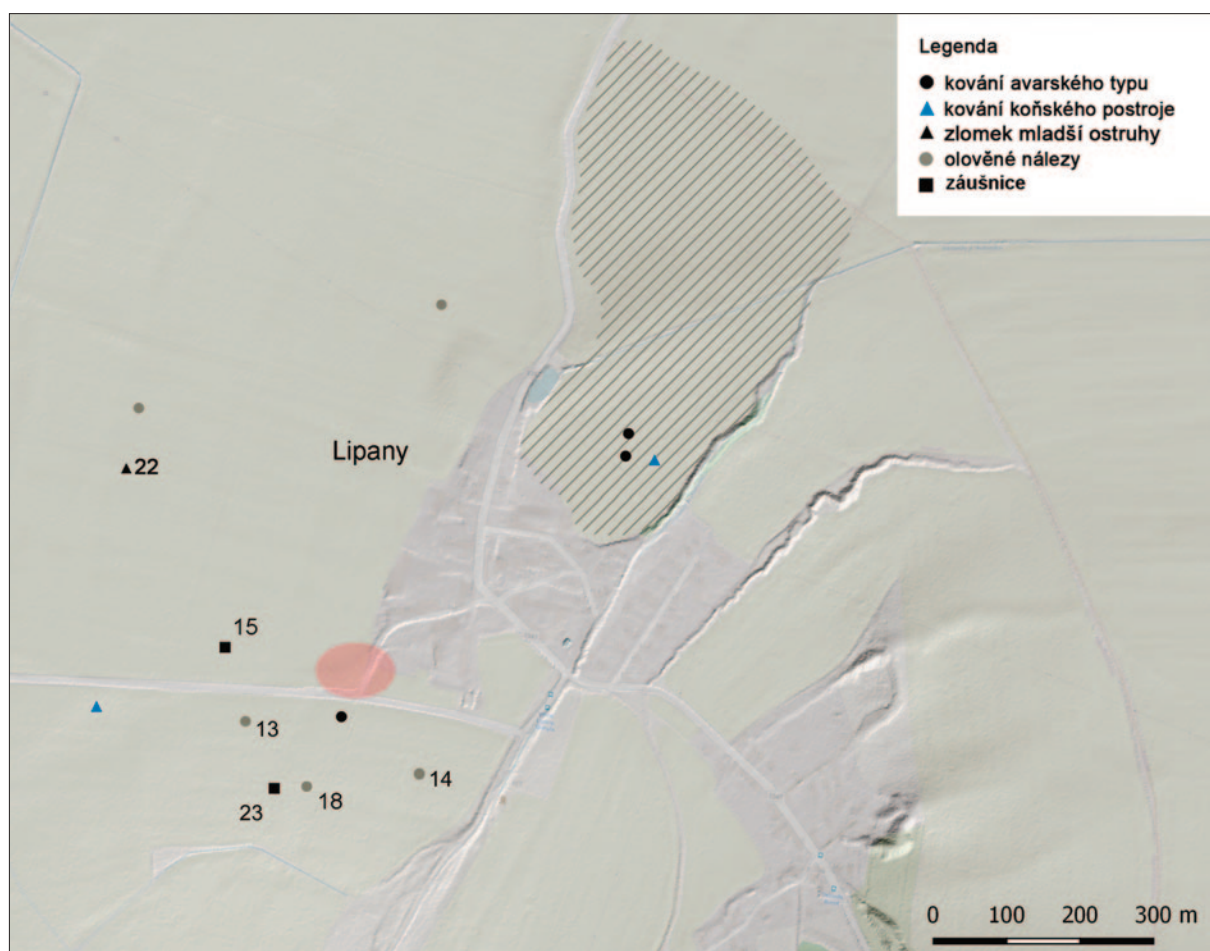

Obr. 1. Lipany, okr. Kolín. Poloha lokality na mapě Čech.

¹ Příspěvek vznikl v rámci dílčího cíle I.3 *Zpracování a vyhodnocení záchranných archeologických výzkumů NPÚ na vybraných nemovitých kulturních památkách, městských rezervacích, zónách a územích České republiky s dosud nechráněným archeologickým potenciálem (Záchranný archeologický výzkum)* výzkumné oblasti I. Archeologie financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO). Zároveň i z podpory grantu GAČR č. 18-477S *Mezi avarskou a karolinskou říší. Uzlové body dálkových kontaktů Čech v 8. a 9. století*.

Obr. 2a. Lipany. Zamřřenř nřlezy avarskřho typu a olovřnř nřlezy. řřafovřnř areřl s osřdlenřm v neolitu, eneolitu, dobř řřmskř a ranřm řředovřkř (tzv. plocha C podle Militkř – Beneř – řřamal 2018, obr. 5). Grafika K. Levř.

Obr. 2b. Lipany. Rozptyl nřlezř se zvřraznřnřm kovř doby mladohradiřtnř s mořnou vazbou na prostor pohřebiřtř (ř. 15 a rřřovř). Grafika K. Levř a L. Raslovř.

Polykulturní lokalita (pravěká období od neolitu až po dobu laténskou, doba římská, doba stěhování národů, raný i vrcholný středověk) leží západně od intravilánu obce Lipany směrem na Hřiby (poloha Ke Hřibům) a Vitice. Lokalitou protékal severním směrem bezejmenný potok, západněji v Hřibech pramení další, již vzdálenější, tekoucí též na sever. Nadmořská výška se pohybuje mezi 310 a 330 m. Jedná se o pole systematicky zkoumaná s pomocí detektoru kovů, ale též částečně i s jejich pomocí „vykradená“ amatérskými hledači. Zdokumentované raně středověké nálezy tedy nejsou jistě kompletní. Pocházejí minimálně ze dvou, nelze vyloučit, že ze tří poloh v rámci katastru (*obr. 2a,b*). Zatím největší kumulace je doložena severně od obce (tři zaměřené kusy), jižně a jihozápadně se objevují další dvě poblíž současné cesty jižně od obce. Z vynesení olovených raně středověkých nálezů nevyplývá jasná prostorová souvislost, byť tři z nich nacházíme jižně od zmíněné cesty a pravděpodobného místa mladohradištního pohřebiště, což spíše podporuje jejich předpokládané mladší stáří.

2. KATALOG KOVOVÝCH NÁLEZŮ

Nálezy pocházející z privátních prospekcí s detektory kovů

1. Polovina vrtulovitěho kování s plastickým zaškrcovaným lemem; d. 33 mm (*obr. 3a:5*). Datace: pozdní doba avarská (dále jen PDA) III (2. polovina 8. století). Nalezl P. Junger asi v l. 2005–2006.
2. Litě pozlacené kování koňského postroje téměř lichoběžníkovitého tvaru s půlkruhovou průvlečnou, zdobené šesti oválnými dotýkajícími se ploškami, prostřední jsou plasticky dekorovány dvěma lemy, krajní jen jedním, ve středu je plastická elipsa či úzká kapka, rub vybrán; v. 23 mm, max. š. 23,5 mm, hm. 5 g (*obr. 3a:3*). Datace: PDA III (2. polovina 8. století). Nalezl P. Kir 2012.
3. Velká faléra ve tvaru hlavy kance zdobená vybíjením, neúplná, podle typu patiny cínovaná; neznámé rozměry (*obr. 3a:9*). Datace: PDA II–III. Nalezeno před 2014. Lit.: *Profantová 2020*, obr. 4:2.
4. Trojramenné zlacené kování – faléra s trojúhelníkovými puncí; rozm. 16–18 mm (*obr. 3a:6*). Datace: PDA III–IV. Nalezeno před 2013–2014.

Nálezy ze systematického průzkumu NPÚ v letech 2016–2021

5. Drobné kování koňského postroje stříbřitého vzhledu se čtyřmi kruhovými ploškami a zbytkem nýtu ve středu; š. 15 mm (*obr. 3a:1*). Datace: PDA III.
6. Trojramenné kování – faléra se dvěma plastickými vývalky na ramenech (před konzervací bez puncování), zesponu umístěn nýt s podložkou; d. 16 mm, hm. 2,7 g (*obr. 3a:7*). Datace: PDA III–IV. Nález 2019 (GPS – 50°02'11"N, 14°56'29"E).
7. Nezdobené kování bočního řemínku se středovým vykrojením, jeden dochovaný nýt, nejasné, zda je ve spodním výběžku otvor, z rubu malý náletek či koroze v horním výběžku; v. 14 mm, hm. 1,7 g (*obr. 3a:8*). Datace: PDA III–IV. Nález 9. 10. 2018 (GPS – 50°02'12"N, 14°56'27"E).
8. Litě jazykovité nákončí vedlejšího řemene zdobené kruholistou úponkou, ukončené afrontovanými zvířecími hlavičkami; d. 35 mm, š. 16 mm, hm. 6,3 g (*obr. 3a:4*). Datace: PDA III. Nález únor 2020 (GPS – 50°02'11"N, 14°56'27"E).
9. Pravoúhlá cínovaná destička zdobená symetricky orientovanou úponkou s lístkem, zdobila buď poutko mužského opasku, nebo ženský pás (?; k tomu nás vede absence otvoru pro nýt a velmi tenké provedení), dva drobné otvory jsou ve středu užších stran, velký je otvor ve středu kování (nebyl určen pro nýt), rub hladký s patrnými pásy stříbrného plechu na kratších koncích; v. 24 mm, hm. 2,5 g (*obr. 3a:2*). Typ Vrap–Erseke Ib (velmi kvalitní provedení). Datace: PDA I–II. RFA – *tab. 1*. Komentář k tabulce: málo Sn i Ag v pásech na rubu kování, líc byl naopak cínovaný (49,12 % Sn, 16 % Pb, 2,65 % Ag) směsí Sn a Pb, měď na povrchu tvoří jen 30,3 %, Sb 0,56 %. Velké procento Sn bylo zachyceno i ve stříbřité části rubu (35,44 %), ubývá prudce Pb (3 %), mírně i Ag (1,38 %), přibývá výrazně Cu (58,3 %). Nebyl proveden nábrus, kování je příliš tenké. Nález únor 2020 (GPS – 50°01'58"N, 14°56'10"E).

	Fe [%]	Ni [%]	Cu [%]	As [%]	Ag [%]	Sn [%]	Sb [%]	Pb [%]	Bi [%]
Lipany, č. 9, povrch, cínování	0,41	<0,05	30,3	0,25	2,65	49,12	0,56	15,98	<0,05
Lipany, č. 9, kování poutka, rub, stříbřitá část	0,46	0,19	58,3	<0,1	1,38	35,44	0,48	2,96	0,2

Tab. 1. RFA, kat. č. 9. Měřil M. Fikrle.

10. Zlomek bronzové raně středověké záušnice původně s esovitým ukončením; rozm. 20 × 21 mm, síla drátu 2,5 mm, hm. 2,4 g (*obr. 6a:3*). Datace: konec 10. až 11. století. Nález nedaleko kování č. 5 (*obr. 2a*). Komentář: z interpretace nálezu kostrových hrobů s „cínovými záušnicemi“ v roce 1882 se usuzuje na existenci pohřebiště, jednoznačně to však nebylo nově v terénu potvrzeno (*Militká – Beneš – Šámal 2018*, 666, obr. 4 – zde jsou zlomky záušnic zveřejněny pod č. 14–15 a zanesené do mapy /jedna chybně/).

11. Kování s rombickou destičkou a kruhovou pevně připojenou částí, u spoje dva kruhové otvory, třetí určený pro nýt pak ve špičce rombické části, jemně na povrchu zdobené mělkými rýhami směřujícími do středu spojené části; d. 30 mm (*obr. 3b*). Datace: 8. stol. nebo vrcholný středověk. Komentář: kování není datovatelné s jistotou, může jít jak o raný, tak vrcholný středověk. Je vhodné upozornit na raně středověkou analogii z pozdní doby avarské ze Sotinu, kde však chybí ony dva otvory v místě spojení obou částí. Kování (patrně přezka) bylo zdobené jemným rytím tvořícím vnitřní romboid, na kresbě není otvor pro nýt, a tak nevidíme úchytný systém (*Mrkobrad 1980*, Taf. 128:5). Jde o řešení méně typické, avšak rozhodně možné. Snad jenom povrch ozdoby z Lipan nás vede k mírnému upřednostnění období vrcholného středověku.
12. Nález z jiného období.²
13. Olověné kolečko s otvorem o průměru 18 mm (vnitřní otvor 3 mm) a síle 3 mm, hm. 3,2 g (*obr. 3a:14*). Datace: raný středověk, 11.–12. stol. Nalezeno r. 2019.
14. Olověné kolečko s otvorem o průměru 21 mm (vnitřní otvor 3 mm) a síle 5 mm, hm. 3,6 g (*obr. 3a:15*). Datace: raný středověk, 11.–12. stol. Nalezeno r. 2019.
15. Záušnice (zlomek), nespojitý kroužek vytvořený z drátu kruhového průřezu, mírně deformovaný a rozevřený; rozm. 19 × 18 mm, síla drátu 2,5 mm, hm. 2,1 g (*obr. 6a:4*). Datace: 11. stol.
16. Olověný kotouč nepravidelně kruhového tvaru s kruhovou středovou perforací (prům. 3 mm), mírně deformovaný, opotřebovaný povrch; rozm. 16 × 14,5 mm, síla 2 mm, hm. 2,8 g (*obr. 3a:12*). Datace: doba římská či spíše raný středověk (mladší úsek). Lit.: *Militká – Beneš – řámal 2018*, obr. 9:3.
17. Mírně deformovaný olověný kotouč vystřižený ze silného plechu se středovou kruhovou perforací (prům. 5–6 mm) se dvěma železnými (?) nýtky, původně asi tři nýty; rozm. 35–37 mm, hm. 21,8 g (*obr. 3a:16*). Datace: raný středověk (?). Lit.: *Militká – Beneš – řámal 2018*, obr. 9:2.
18. Zlomek olověné destičky nepravidelně kruhového tvaru s kruhovou středovou perforací s lehce ohnutými okraji; prům. 13 mm, síla 2 mm, hm. 1,1 g (*obr. 3a:13*). Datace: raný středověk (mladší úsek). Lit.: *Militká – Beneš – řámal 2018*, obr. 9:4.
19. Dva slitky barevného kovu. Bez datace, nejspíše d. římská až raný středověk. Lit.: *Militká – Beneš – řámal 2018*, obr. 9:5.
20. Litě nákončí vedlejšího řemene zakončené do špičky, na lici je motiv úponky v srdčitém rámu, dva motivy afrontované uspořádané, nákončí je ukončeno tulejkou s jedním středovým otvorem pro nýt, rub je hladký a u konce tuleje lehce poškozený; d. 32,7 mm, hm. 4,3 g (*obr. 3a:11*). Datace: PDA II. Nalezeno v říjnu 2020.
21. Zdobená deformovaná bronzová pinzeta; max. š. 10 mm. Datace: doba stěhování národů (5.–6. století), ovšem může patřit do raného středověku. Lit.: *řámal 2020*, obr. 15.
22. Zlomek železné ostruhy s delším, na konci dvojpřímým rozšířeným bodcem rombického řezu, rameno má řez ve tvaru písmene D; v. bodce 33 mm (*obr. 6:2*). Datace: 11.–12./13. století. Nalezeno v r. 2016 (GPS – 50.0354503N, 14.9312542E).
23. Esovitá záušnice ze slitiny mědi, snad zlacená, mírně deformovaná, rozm. 26 × 17 mm, síla drátu 2–2,2 mm (*obr. 6a:5*). Datace: 11. až poč. 12. století. Nalezeno v r. 2021.

Nález ze sbírky muzea v Českém Brodě³

24. Trojbřitý hrot šípu s trnem; d. 74 mm, š. 16 mm (*obr. 3a:10*). Datace: nejspíše 7.–8. století, nelze však zcela vyloučit ani 5. století jako vliv Hunů. Podlipanské muzeum v Českém Brodě, inv. č. 10175; zakoupeno roku 2010 z pozůstalosti P. Pečinky. Lit.: *řámal 2020*, příl. XLI.

Nálezy ze sbírky Národního muzea

25. Soubor záušnic z NM Praha: 10 záušnic ve fragmentárním stavu, esovité zakončení dochováno pouze u jedné z nich, inv. č. H1-54813, průměr 20 mm, síla drátu 4 mm. *Obr. 6b*. Z pole pana Straky; blíže viz kap. 3.6.

3. ROZBOR A DATOVÁNÍ NÁLEZŮ

Celkem bylo nově zjiřtěno a vyhodnoceno 21 až případně 23 raně středověkých a pravděpodobně takto datovaných nálezů (včetně torza ostruhy z 11.–12./13. století). Zhruba polovinu, tj. 11 předmětů, lze spojit s dobou avarskou (*obr. 3a*). Minimálně 10 kování avarského typu je v poměru 5 : 5 kování opasku : ko-

2 Položky katalogu č. 11, 15–18 jsou uvedeny s původními čísly v *Militká – Beneš – řámal 2018*.

3 Nádobu ze starší doby hradiřtní z Lipan, uloženou údajně v Podlipanském muzeu v Českém Brodě, uvádí bez bližší lokalizace J. Kudrnáč (1963, 187). V muzeu se podařilo najít jen dva neprofilované černošedé okraje (č. CB 12176), patřící ovšem do pravěku a nikoliv do doby hradiřtní, jak je uvedeno na kartě. Poděkování náleží V. Mrvíkovi za pomoc při hledání v muzeu v Českém Brodě a za zaslání fotografie.

Obr. 3a. Lipany. Nálezy avarského typu a vybrané olovené předměty. Podle Profantová 2020; Šámal 2020; Militká – Beneš – Šámal 2018, dále kresby a foto L. Raslová, A. Waldhauserová, a N. Profantová.

vání postroje, patrně k nim chronologicky patří i trojhrbitá šipka. Většinu kování řemení lze zařadit do pozdní doby avarské III, tj. do 2. poloviny 8. století, výjimkou jsou o něco starší kování č. 9 a 20. Druhou nejpočetnější skupinu reprezentují nálezy z poslední třetiny 10. až 12. století, olovené předměty (4–5 ks) a esovitě ukončené záušnice, ojedinělý je bodec ostruhy.

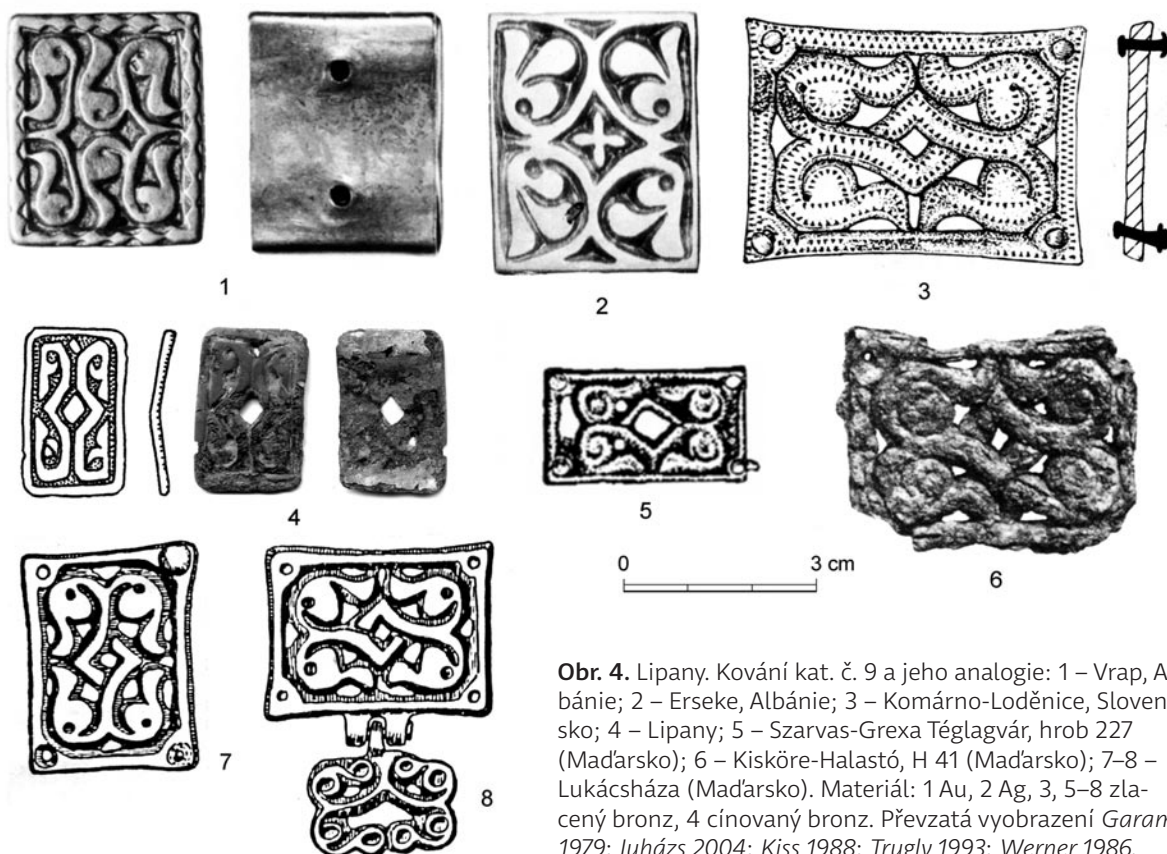

Obr. 3b. Lipany. Nález kat. č. 11 datovaný s výhradami do raného středověku.

3.1. Kování opasku

3.1.1. Pravoúhlé kování Vrap–Erseke

Kování (kat. č. 9; *obr. 3a:2*) patří k luxusním typům datovatelným už do pozdní doby avarské I, alespoň na základě zlacené paralely v Komárně-loděnici, jezdeckém hrobu 103. Tam se však jedná o větší, hlavní pásová kování, zdobená ještě puncováním, jedno původně s přívěskem; garnitura však není kompletní, chybí hlavní nákončí a nejspíše tři kování hlavního pásu (*obr. 4:3; Trugly 1993, 220, Taf. 6*). Vyskytla se spolu s nákončím s motivem gryfa s jedním nýtem a tulejkou a se stříbrnou malou přezkou s pletencovou výzdobou. Celek doplňují faléry s plastickou lví hlavou. Jiný příklad z karpatské kotliny pochází ze Szarvas-Grexa Tégtagvár, hrobu 227, tam se dochovalo kování pět (*obr. 4:5; Juhász 2004, Taf. 59:3*). Tvarem, ze-

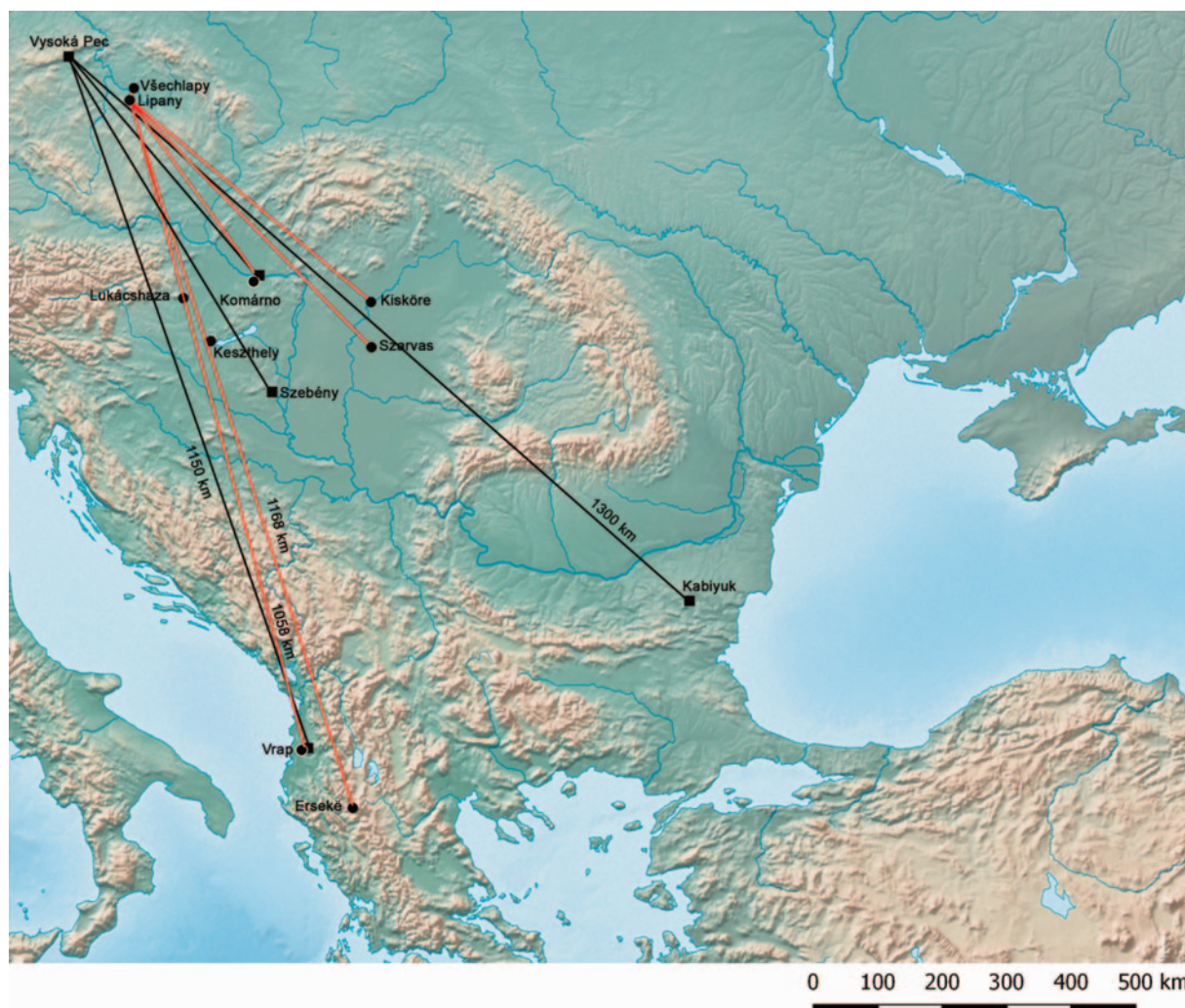
Obr. 4. Lipany. Kovřnř kat. ř. 9 a jeho analogie: 1 – Vrap, Albřnie; 2 – Erseke, Albřnie; 3 – Komřrno-Lodřnice, Slovensko; 4 – Lipany; 5 – Szarvas-Grexa Tęglagvřr, hrob 227 (Mařarsko); 6 – Kiskķre-Halastķ, H 41 (Mařarsko); 7–8 – Lukřcshřza (Mařarsko). Materiřl: 1 Au, 2 Ag, 3, 5–8 zlacenřy bronz, 4 cřnovanřy bronz. Převzatř vyobrazenř *Garam 1979; Juhřzs 2004; Kiss 1988; Trugly 1993; Werner 1986.*

jmřna menřř řřrkou je nařemu kovřnř nejblřže – liř se jen zpřsobem uchycenř pomocř nřtkř. Vystupujř tu spolu s nřkonřim s řponkami typu Vrap–Ersele a zbytkem plechovř ozdoby, opasek je vřak neřplnř (skupina XXIII). Provedenřm je nařemu kovřnř nejblřže prřvř dřrazem na středovř prolomenř otvor. Jinř přřklad zlacenřch kovřnř je z Fķt, hrobu 1, kde bylo řest hlavnřch kovřnř, a hrob je datovanř takř do pozdnř doby avarskř I (*Tettamanti 1985, 345, obr. 9–13*). Dalř přřpad je z Lukřcshřzy, jezdeckķ hrobu 8, v tomto přřpadě jř z pozdnř doby avarskř II (*obr. 4:7–8; Kiss 1988*) stejnř jako poslednř přřklad z Kiskķre-Halastķ, hrob 41 (*obr. 4:6; Garam 1979, Taf. 15–20*).

Předlohou tķmto kovřnřm byla střřbrnř kovřnř z Erseke v Albřnř (*obr. 4:2; Werner 1986, Taf. 29:2–3; Stadler 1988/89*), v jejich přřpadě jsou řponky vyvedeny ze středovřch stvolř a vyhnuty ven. To by odpovřdalo vřice pozici lipanskķho kovřnř na vřřku, tedy umřstěnř na poutku. Kovřnř z pokladř z Vrapu a Erseke dala zřklad nejstarřimu horizontu litř industrie Vrap–Erseke, přřpadnř dnes uřřvanř i jako Vrap–Velino (*Szenthe 2014*), přřcemř slořka s tķmto kovřnřmi je ta starřř – z konce 7. a 1. třetiny 8. stoletř. Nově se objevilo takovř kovřnř s byzantskřmi spodnřmi řchyty takř z oblasti „Transdanubia“ v Rumunsku (*Szenthe 2015, Abb. 2:2*), to potvrzuje byzantskř přvķd motivu i zpracovřnř kovřnř. Je otřzka, zda se vyskytla na opasku i bęrnř poutka zdobenř tķmto motivem, toto uřřitř jsme dosud zaznamenali jen ve Vrapu, kde řlo o řirř zlatř poutko, jehoř vřtřř řast vřzdoby je shodnř s nař (*obr. 4:1; Werner 1986, Taf. 25:24*) a se dvřma otvory na hladkř plechovř řastř. V bojovnickķ hrobu 41 (obsahoval kompozitnř/reflexnř luk) v Kiskķre je zachyceno poutko s ozdobnou destřčkou a neřitelnou vřzdebou. Nař kovřnř je samozřejmř vřraznř menřř. Vazby na vzdřlenř lokality se zlacenřmi ři zlatřmi obdobami ukazuje *obr. 5*.

Za dřležitř lze povařovat samo zastoupenř kovřnř tohoto horizontu v řechřch, vřetnř menř bęrnřch typř. Z Vřechlap (okr. Nymburk) pochřzř nepublikovanř destřčka od přezky se stejnřm dekorem, na lokalitě byly odkryty i sidliřtnř objekty z 8.–9. stoletř.⁴ Tato vazba je z hlediska vzdřlenosti vřiceměnnř jedinnř lokálnř. Jinř přřpad kovřnř tohoto horizontu představuje obdřlnř přsovř plechovř kovřnř s vřřezy ve tvaru leřzatķho X z Vysokř Pece – Podhřřř v severozřpadnřch řechřch.⁵ Blřzko stojř i kovřnř se speciřlnř

4 Vřzkum L. Kose, kterķmu tķmto dķkujeme za informaci.

Obr. 5. Prostorové vazby kování kat. č. 9 z Lipan (červeně). Nejblíže v rámci dálkových vazeb je celek z Komárna. Grafika K. Levá.

uspořádanou kruholistou úponkou se šikmým stonkem z Přerova nad Labem (nepublikováno). Méně exkluzivní je drobnější erbovitě kování pásu z Tismic, s dynamičtější působícími úponkami odvozenými od výzdoby úponek typu Erseke, a též z lokality Zlatare v Bulharsku (*Szenthe 2014*, Fig. 5; k Tismicím *Profantová et al. 2020*, obr. 19:17). Nově se podařilo objevit ve středních Čechách importovanou zlacenou přezku s destičkou zdobenou motivem gryfa plně odpovídající zlatému kování z Vrapu (*Profantová v tisku 2*).

3.1.2. Nákončí č. 20

Nákončí (kat. č. 20; *obr. 3a:11*) ukončené tulejkou s jedním nýtem patří též do PDA II a v Čechách k těm méně častým. Nemá analogii ani na Slovensku. Jednoduchý motiv úponky v srdcovitém rámu se objevil i na destičce přezky z Velatic na Moravě (*Profantová 2010*, Abb. 27:8) a v barbarizovanějším provedení i na destičce přezky z Tismic (*Profantová 2010*, Abb. 19:12). Na přezkách je poměrně častý, vyskytuje se obvykle spolu s kováními s motivem gryfa. Objevil se i na rubu hlavního nákončí z hrobu 71 z Leobersdorfu, které bylo na lici zdobené zápasem zvířat a provázela je obdélná kování s motivem gryfa (*Daim 1987*, Taf. 70–71). To nejlépe určuje jeho chronologické postavení.

3.1.3. Ostatní kování avarského typu

Další kování představuje nákončí vedlejšího řemene (kat. č. 8; *obr. 3a:4*), vrtulovité kování (kat. č. 1; *obr. 3a:5*) a nezdobené kování vedlejšího řemene (kat. č. 7; *obr. 3a:8*). Nákončí stejně jako předchozí kování

5 K lokalitě *Profantová 2020*.

bylo zřejmě cínované, má obdoby v nedalekých Tismicích, Štítarech, Kouřimi – sv. Jiří na Kolínsku (bez zvířecích hlaviček), Senohrabech v Posázaví, Praze-Šárce a poškozené i na Pražském hradě i jinde v Čechách (Profantová 2010, Abb. 13:10, 14:6, 18:23; Profantová et al. 2020), např. v Dolánkách-Rubíně, objevuje se v několika variantách výběžků pro nýty. Může mít hladkou zasouvací zadní stěnu (Štítary: Malyková – Lutovský 2016, 378–379, obr. 30), mnohem častěji bylo dvoudílné a složené ze stejných polovin. Takové kompletní kusy se vyskytly např. v Tismicích, Kouřimi – sv. Jiří či Dolánkách-Rubíně. Lze říci, že se jedná o jedno z nejběžnějších nákonců v Čechách z pozdní doby avarské III, přežívalo i na počátku 9. století.

Kování bočního řemene (kat. č. 7; obr. 3a:8) patří s jistotou pozdní době avarské III a IV. Stejně je tomu s vrtulovitým kováním; v Čechách má masivnější obdobu v Kosoři a v nataveném stavu patrně v Tismicích (Profantová 2015). Může být, stejně jako nezdobené kováničko vedlejšího pásu (kat. č. 7), domácího původu, mohlo být vyrobeno v již zmíněných Tismicích.

3.2. Ozdoby postroje

Celkem pět kování patří koňskému postroji. Jedná se většinou o poměrně exkluzivní kusy, dvě kování byla zlacená, další cínované. Spektrum zachycuje jak hlavní faléru (kat. č. 3; obr. 3a:9),⁶ tak faléru střední velikosti (kat. č. 2; obr. 3a:3) i drobná kovánička řemenů (kat. č. 5; obr. 3a:1). Tento počet je na lokalitách z Čech poměrně významný, vyšší počet falér je znám z produkčního centra v Tismicích (30 ks, Profantová et al. 2020) a z Dobřejovic, kde se našlo na mohyle pět ozdob, vesměs však jen drobných čtvercových (John – Ciglbauer – Šálková v tisku). Stejný počet ozdob pochází z násilně zničeného hradiště Kal (i s přezkou, Profantová 2020a, Fig. 7–8).

Velká faléra (kat. č. 3; obr. 3a:9) ve tvaru kančí hlavy patří pozdní době avarské II a III, má nejlepší analogii v jezdeckém hrobě 43 v Holiarech (Točík 1968, Taf. 87:36; Profantová 2020, obr. 4:3, 6–7, mapa a tab. 2). Na rozdíl od kusu z Holiar ji dále zdobí jen jednoduché geometrické motivy provedené kolky, chybí rostlinné ryté motivy. Menší exempláře falér obsahoval jezdecký hrob 33 v Komárně-Loděnici z PDA III (Trugly 1987, Abb. VI:15–18). Ještě luxusnější zlacená a kompletní verze pochází z Vysoké Pece – Podhůří (Profantová 2020, obr. 4:1). V tomto klasickém provedení jsou tyto faléry v Čechách i na Moravě vzácné, častější jsou ve střední a malé velikosti, v Čechách jde o devět lokalit, na Moravě o tři. Díky nedokončenému drobnému nálezu ze Senohrab lze uvažovat i o lokální výrobě v Čechách v závěru 8. století (Profantová 2020, obr. 4:11). To nemusí platit o hlavní faléře z Lipan.

Kování s šesti oválnými ploškami a průvlečnou (kat. č. 2; obr. 3a:3) je unikátem. Stylově odpovídá většímu kováni z Dolních Věstonic na Moravě (Profantová 2010, Abb. 20:4) a z lokality Káposvár-Toponár, jezdeckého hrobu 14, kde se větší analogie vyskytla s kovániemi-falérami ve tvaru zvířecí hlavy a patří poslední třetině 8. století (Bárdos 1978; Garam 1981, Abb. 6). Nově se objevily takové faléry též v hrobě 8 z Kaposmérő-Agyagbánya, doprovázené opaskem zdobeným jazykovitými kovániemi s trojitou úponkou ve zdobeném rámu, jde tedy o hrob z konce 8. či přelomu 8. a 9. století (Szentpéteri 2020, Tab. 13:26–27). Zlacené (?) kování z Dolních Věstonic bylo nalezeno v mladším hrobě z 9.–1. poloviny 10. století jako archaikum. Ovšem sledovaný exemplář se liší rozměry a počtem plošek. Patří typu falér IV B nepublikované klasifikace N. Profantové (Profantová rkp.). Nejspíše neplnilo funkci hlavní faléry. Může jít jak o lokální inovaci – s těmi se v Čechách opakovaně setkáváme, tak o dosud nezachycený typ.

Na stejném postroji se mohlo používat i masově se vyskytující pravoúhlé kování s jedním nýtkem ve středu č. 5 (kat. č. 5; obr. 3a:1). V Čechách se vyskytlo hlavně v Tismicích (zde i zlacené – Profantová et al. 2020, obr. 28), na Libici, v Horních Počaplech, Starém Vestci, ale též na jihu Čech v mohyle v Dobřejovicích (John – Ciglbauer – Šálková v tisku). Jedná se nejméně o šest lokalit, na Moravě se našlo několik kusů v Mikulčicích (Profantová 1992, Taf. 22:11 a 25:2), mimo hroby se vyskytlo i v Dolním Rakousku. V rámci ozdob postroje patří k nejčastějším kusům, také se jich na jedné uzdě vyskytovalo hodně (8–14 kusů). Podobná kování se bezpečně vyráběla v Hostimi (Profantová v tisku 1). Chronologicky patří obě rozebírané faléry 2. polovině 8., případně počátku 9. století.

Trojamenná kování se našla v Lipanech dvě (kat. č. 4, 6; obr. 3a:6–7), jen zlacené je zdobené kolky. Zlacená a bez zlacení se našla nejbližší v Tismicích (Profantová et al. 2020, obr. 28:16) nebo na hradišti Kal (Profantová 2010, Abb. 11:7). Nepublikovaný kus pochází z Českých Lhotic, dva kusy známe z Mikulčic

6 Jako faléry jsou chápány všechny ozdoby ohlávky koně, nejen kruhové, jak původní latinské slovo naznačovalo.

(např. *Profantová 2010*, Abb. 25:13), jiné zlacené pak z Víceměřic na Moravě (*Csuthy 2019*, obr. 2). Mimo pohřebiště se našlo i větší kování z Gbel na Slovensku (*Csuthy 2019*) zdobené doplňkově rytou výzdobou. Zajímavé je, že jich ze 14 lokalit zachycujeme polovinu za severní hranicí Avárie, další u Nežiderského jezera v Burgenlandu (*Winter 1997*, Taf. 32), v jezdeckých hrobech karpatské kotliny jsou poměrně vzácná, jedná se o lokalitu Komárno-Lodenica a jednu lokalitu na jihu Maďarska, obě z 2. poloviny 8. století.

3.3. Trojbrtitá šipka

Tato šipka (kat. č. 24; *obr. 3a:10*) patří s velkou pravděpodobností do 7.–8. století, neboť obdobné šipky byly běžnou součástí toulců doby avarské. Podobné kusy se našly např. v Tmani-Kotýzi (5 ks), ve sv. Janu pod Skalou – Herinkách (1 ks). Největší koncentrace pochází z hradiště Kal (minimálně 23 ks), dobytého na přelomu 8. a 9. století (*Profantová 2016*; *táž 2017*, Fig. 5; *táž 2020a*, Fig. 6b–9). Pouze na hradišti Otmíčská hora byla trojbrtitá šipka přímo zabodnutá ve fortifikaci (*Profantová 2010*, 237, Tab. 3). Jednotlivé šipky se našly i samostatně, např. na kopci v Kosmonosech bez doprovodných nálezů jde buď o 5. či 7.–8. století. Obtížně datovatelná je i trojbrtitá šipka z lokality Bílý Kámen v Posázaví, někdy spojovaná spíše s vrcholným středověkem, i v tomto případě může jít jak o 8. století, tak o dobu pozdější.⁷ Ojedinelé nálezy je obtížné bezpečně datovat, v Čechách je dosud neznáme z kvalitních nálezových situací vyjma jednoho domu z hradiště nad Závistí, který je datován do doby stěhování národů (*Jansová 1971*). Severozápadně od Čech v Dresden-Stetzsch se jedna šipka našla v urně keramiky pražského typu, nejprve datované do 1. poloviny 7. století, později předatované spíše až do 2. poloviny 7. a počátku 8. století bez absolutního data (*Herrmann 1985*, Taf. 77). Na pohřebištích doby avarské se objevují v 7. i 8. století, geograficky nejbližší celky jsou z Dolních Dunajovic (8. století; *Klanica 1972*)⁸ a Linz-Zizlau, kde mezi bajuwarskými hroby byly dva bohatě vybavené s ozdobami a výstrojí avarského typu; hrob č. 74 s 11 trojbrtitými šípkami z 13 celkem (*Ladenbauer-Orel 1960*, Taf. 6) – hrob je datován na konec 6. až do 7. století.

3.4. Pinzeta

U pinzet (kat. č. 21) není chronologie jednoznačná, nelze zcela vyloučit ani její rané středověký původ (7. století), jak prokazují nálezy z Klučova a Kanína (*Kudrnáč 1970*, obr. 67). Nezdobená pinzeta bez možnosti přiřknout ji závěru pravěku, době římské či ranému středověku pochází např. z Vysoké Pece – Podhůří. Vzhledem k početným litým bronzům 8. století lze i pinzetu z Lipan podmíněně datovat do 5./6. až 8. století.

3.5. Olovené předměty

Olovené předměty z Lipan zahrnují nejen kolečka se středovým otvorem (kat. č. 13–14, 16–18; *obr. 3a:12–15*), ale i další hůře interpretovatelné i datovatelné předměty. Kolečka jsou tři celá (a jedno s nýtky), mají průměr 13, 14,5, 18, 21 a jednu 36 mm (*obr. 3a:16*), hmotnosti 2,8, 3, 2, 3,6 a 27,8 g, zlomek není v tomto směrodatný. Přitom právě největší a nejtěžší předmět s nýtky měl nejspíše jiný účel než zbylé kusy, jeho datování je méně jisté. Další kolečko je bez perforace a našla se i olovená plomba.

Důležité je zjištění, že polovina kolečka (kat. č. 18; *obr. 3a:13*) byla nalezena prostorově blízko k záušnici (kat. č. 23; *obr. 6a:5*), a ležela tedy v prostoru menší kumulace nálezů z poslední třetiny 10. až 11. století. Rozhodně tedy alespoň tři, možná čtyři kusy lze považovat za současné, navíc odtud pochází i olovený odpad, aniž bychom však znali jeho množství a váhu (*Militká – Beneš – Šámal 2018*, 672).

Olovené předměty jsou široce diskutované v rámci mladších úseků raného středověku, v řádech stovek se objevují na hradišti Dřevíč (Kozojedy), na mnohem bližší Libici nad Cidlinou či v Roudnici na Králověhradecku, ale i na Moravě (*Mařík – Košta 2010*; *Profantová 2012*; *Bláha – Hejhal – Skala 2013*; *Macháček – Měchura 2013*, 278). V Žatci pak olovené artefakty pocházejí z kontextu knížecího dvorce, kde jsou datovány do 11. století (*Čech 2004*, 76, obr. na s. 77) a se zřetelnou vazbou na sociálně vyšší prostředí.

Funkce olovených koleček s prázdným středem a podobným průměrem (*obr. 3a*) doposud nebyla uspokojivě vysvětlena. Jasně indicie nejsou pro hypotetickou funkci závaží, ani nemincovních platidel. Hmotnostní variabilita koleček je velká a nejsou nijak značena (*Bláha – Hejhal – Skala 2013*, 295–296).

7 Šipka byla zdokumentována na základě fotografické dokumentace J. Bubeníka.

8 V Prušánkách na jižní Moravě se objevily trojbrtité šipky s tulejkou, stejně jako v Kalu. Jde o hybridní tvar konce doby avarské.

Na druhou stranu se olovená závaží vyráběla v jiných tvarech (Profantová *et al.* 2020, obr. 39:34). Porovnáme-li hmotnost malého kolečka (2,8 g) s exemplářem č. 6 z Prahy-Vinoře s podobným průměrem, je shodná; větší kolečka o průměru 17–18 mm mají hmotnosti okolo 3,3–4 g v závislosti na síle předmětu (Daněček – Lutovský – Smíšek 2021), odpovídající kus č. 13 z Lipan jen 3,2 g. Průměr č. 13 odpovídá kolečku č. 6 z Prahy-Vinoře, stejně jako i kusů z Kouřimi-Broučkova. Přesnější skupiny má však cenu vydělovat jen u početných souborů.

Nejmasovější výskyt různých olovených artefaktů se objevuje v 11. století, ovšem kromě depotů s mincemi většinou nemají kvalitní archeologický kontext. Nově se v malém množství objevují i na lokalitách, kde chybí průkazné osídlení z 10.–11. století, jako v Hostimi či Tismicích, odkud pochází i olovený výrobek – přívěsek z přelomu 8./9. století (Profantová *et al.* 2020, obr. 39; Profantová *v tisku 1*). Olovená kolečka s otvorem se ojediněle vyskytla i v kostrových hrobech doby avarské ve funkci přeslenu (?). Prostorově nejbližší exempláře pocházejí z lokality Kouřim-Běšínov (2 ks) a Kouřim-Broučkov – Nad potokem; N. Profantová tam zdokumentovala tři kolečka (2× prům. 18, jednou 15,7 mm) a zároveň dvě typická závaží „severského typu“, nalezená před rokem 2013. Jedno z koleček nese dvě značky, a připomíná tím závaží z Tjitsmy datované již do 8. století (Tulp 2003, Fig. 17:5F). Podobný nižší počet těchto koleček, rovněž s jedním bez otvoru, pak známe z detektorového průzkumu z Prahy-Vinoře – jejich průměry okolo 13 mm a opakovaně 17 mm, jsou také blízké. Sídliště je datováno do 10.–12. století na základě mincí i keramiky (Daněček – Lutovský – Smíšek 2021, obr. 10).

Hodnocení koleček je v tomto případě a počtu předčasné, ale mohou naznačovat mladší etapu osídlení lokality jižně od silnice i pohřebiště (3 ks a 1 záušnice), její existenci dokládá jak výskyt pohřebiště (obr. 6), tak nálezy esovitých záušnic. Olovené předměty mohou nějak souviset se zapojením do sítě dálkových či jen meziregionálních cest. Zároveň i v Lipanech se našly slitky barevných kovů (kat. č. 19), které však nelze přesně datovat a tedy interpretačně využít (Militká – Beneš – Šámal 2018, obr. 9:5).

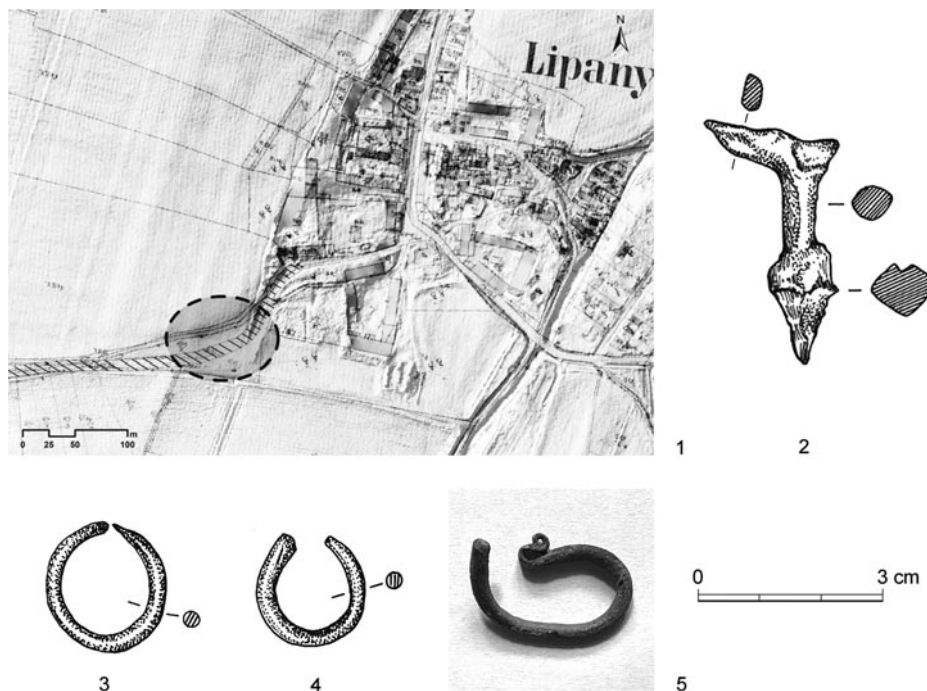
3.6. Záušnice

Esovitě zakončené záušnice jsou typickým západoslovanským šperkem, objevují se i v belobrdském prostředí (Karpatská kotlina) a na jihu v dnešním Chorvatsku, ovšem tam jen v malých počtech. Specifický kontext mají záušnice nalézané západně od Čech a v Korutanech, které však představují jinou skupinu a mají také jinou chronologii. V tomto příspěvku se přidržíme klasifikace odvozené od materiálu z Prahy, řešící především velikost záušnic v kombinaci se silou drátu – jiné údaje nemáme k dispozici (Tomková 2020, 179, obr. 98).

Při systematické prospekci se našly tři záušnice, původně s esovitým ukončením (obr. 2b; 6a). Dva prostorově nesouvisející zlomky záušnic pocházejí z plochy západně od Lipan. Jeden zlomek (kat. č. 15; obr. 6a:4) se našel v ornici v blízkosti prostoru mladohradištního pohřebiště (Prášek 1892, 632; Pič 1909, 340) a mohl by s ním teoreticky souviset. Z pohřebiště měly pocházet „cínové“ záušnice odevzdané do Národního muzea. Jejich počet není na základě archivních materiálů znám, podle J. L. Piče měly být do muzea předány minimálně čtyři kusy (Pič 1909, 340). Jedna kostra měla mít nejméně pět záušnic „pohromadě“. Dnes je popsán jeden větší zlomek o průměru asi 20 mm a síle drátu 4 mm (inv. č. H1-54813; st. č. 1190; obr. 6b),⁹ ovšem v muzeu jsou i další zlomky, celkem nejspíše z 10 záušnic, materiálově může jít buď o cín či podle koroze i o olovo. Jen jedna má plně dochované esovité ukončení, všechny ostatní mají obdobnou sílu zkorodovaného drátu, původně mohla být jen okolo 3 mm. Záušnice pocházejí z více než jednoho hrobu, nejspíše ze dvou až tří. Podle J. L. Piče pocházejí z pole pana Straky, kde mělo být odkryto 12 koster – kromě záušnic v okolí lebky měly být v hrobech i skleněné korálky „hluboce rýhované“ (Pič 1909, 340). Záušnice tak byly maximálně ve čtvrtině hrobů. Kombinace záušnic malé velikosti M3 a S (střední obvykle dvoucentimetrové) a korálků je typická pro konec 10.–11. a částečně i 12. století. Rovněž záušnice kat. č. 23 se stopou zlacení se našla jihozápadně od obce, od jádra (?) pohřebiště je poněkud dále.¹⁰

9 Síla drátu 4 mm představuje poměrně výrazný typologický rys, ve skupině S se objevuje u plátovaných záušnic, v tomto případě hraje roli užité atypického kovu s vyšším stupněm koroze. Cf. Databáze Pravěké archeologické sbírky NM.

10 Čtyři nálezy z konce 10.–11. století tvoří jednoznačně doplněk pro plochu pohřebiště západně od něj – může se jednat o náznak sídelního prostoru/areálu.

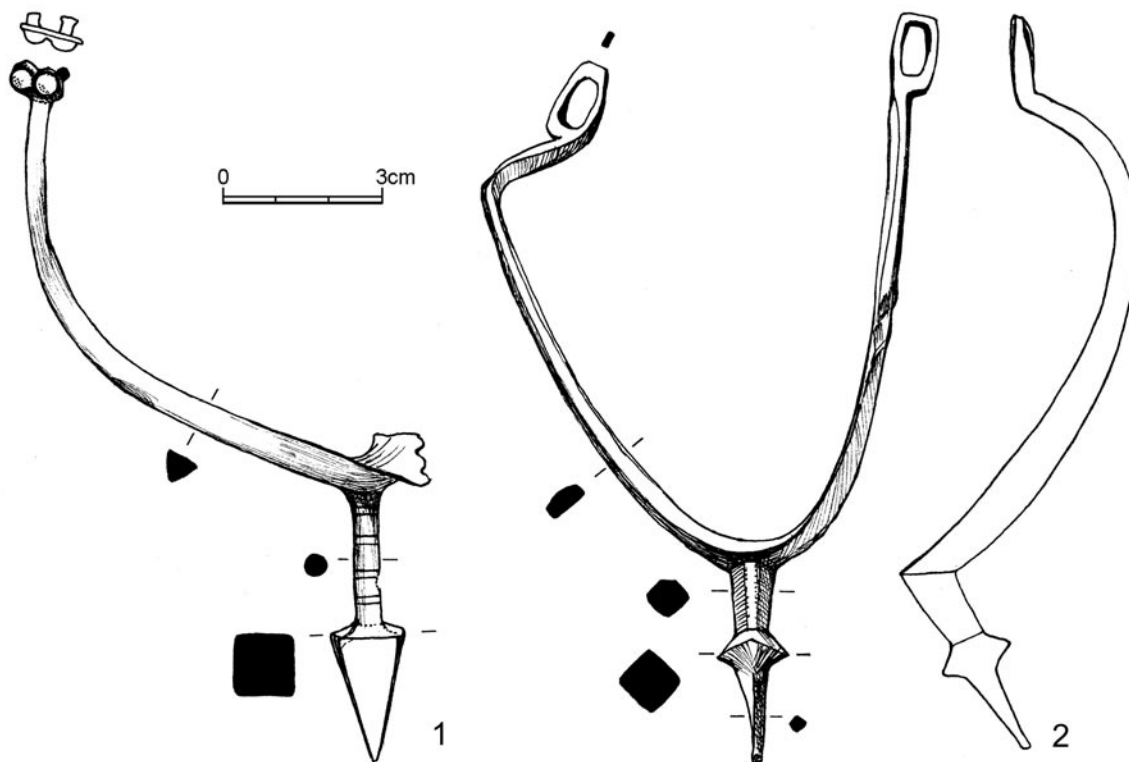
Obr. 6a. Lipany. 1 – přibližná lokalizace pohřebiště 11.–12. století; 2 – zlomek ostruhy; 3–5 – záušnice. Podle Militká – Beneš – Šámal 2018; Šámal 2020; foto Z. Šámal.

Obr. 6b. Lipany. Cínové záušnice z pohřebiště. Národní muzeum, inv. č. H1-54813. Foto J. Košta.

Průměr dvou nově nalezených kusů dosahuje 18×19 mm a 20×21 mm, síla drátu 2,5–2,7 mm, hmotnost je 2 g a více, materiál představuje slitina mědi (obr. 6a:3,4; Militká – Beneš – Šámal 2018; Šámal 2020, obr. 17). Mají však odlomenou kličku. Poslední nález pak představuje jediná kompletní záušnice nalezená v r. 2021 (kat. č. 23; obr. 6a:5). Je mírně deformovaná, klička je jen mírně roztepaná, původním rozměrem (po deformaci 26×17 mm) se mohla blížit větší záušnici kat. č. 10 (obr. 6a:3). Její drát je tenčí než předchozí kusy (max. 2,2 mm). Každopádně blízké průměry a větší síla drátu (skupina M2–S) ukazují na závěr 10. a 11. století. Zlacení jednoho kusu může dokládat mírné rozdíly v postavení žen na lokalitě.

Mladohradištní pohřebiště jsou v hustěji osídlené oblasti prakticky na většině katastrů, v našem konkrétním případě lze zmínit lokalitu zveřejněnou jako Třebovle-Broučkov (Kouřim-Broučkov), kde na dvoře a poli v poloze Za Sázavskou zahradou bylo nalezeno šest záušnic o průměru 17, 19, a 20 mm a síle drátu 2 a 3,5 mm (Šolle 1966, 280). Z další jižněji umístěné polohy Broučkova pak pochází další záušnice o průměru 25 mm a síle drátu 3 mm (Šolle 1966, obr. 2).

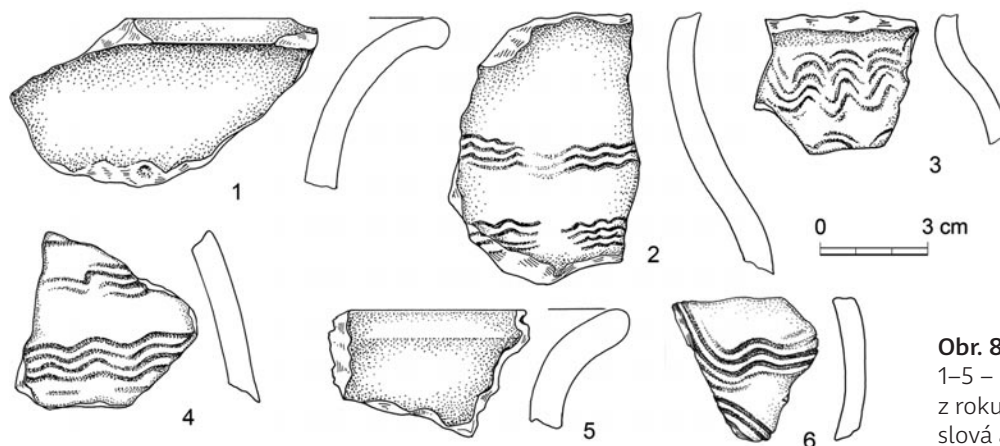
Obr. 7. Křřinec, okr. Nymburk. Svah vrchu Chotuc. Mladohradiřtřnř ostruhy. Kresba L. Raslovř.

3.7. Zlomек ostruhy

Do mladohradiřtřnřho období lze zařadit zlomeк řřeznř ostruhy (kat. ř. 22; *obr. 6a:2*) s delřřm, na konci dvojpyramidovřtř rozřřřenřm bodcem rombickřho řezu. Vřřřka bodce dosahuje 33 mm. Rameno mř řez ve tvaru přřsmene D. Ostruhu nelze rekonstruovat, neznřme řchytnř systřm. Obdobnř bodce se vyskytujř u mladohradiřtřnřch ostruh rřznřch podtypř (naposledy *Profantovř 2020b*, 373–375). Ař jřř mřla ostruha prohnutř ramena (*Profantovř 2020b*, 359, 374, typ VII), ři ne, patřř spřře ař 2. polovinř 11. ař pořřtku 13. stoletř. Vřřřinou jřř z třto doby neznřme hrobovř nřlezy, mořnou vřjimkou jsou ostruhy z Litoměřic, z Michalskř ulice (*Zřpotockř 2018*, *obr. 26:11*). Prostorovř i typovř blřzkř je nepublikovanř ostruha z Křřince, svahu vrchu Chotuc (*obr. 7:1*; k lokalitř *Profantovř 2019*). I u nř jde o dataci *per analogiam*, ovřem ostruh podobnřho střřř tam bylo vřce.

3.8. Keramika

Ranř střředovřkř keramika se na lokalitř vyskytovala předevřřm severnř od obce (tzv. sektor C podle *Militkř et al. 2021*, 48, *obr. 1b*; zde *obr. 2a,b* řřrafovanř plocha). Kolekce zlomkř ranř střředovřkř keramiky

Obr. 8. Lipany. Keramika: 1–5 – prostor C; 6 – sbřř z roku 2019. Kresba L. Raslovř a A. Waldhauserovř.

i se sběry z 80. let 20. století je nepočtená. Zahrnuje jen dva jednoduché, ven vyhnuté okraje (jeden nejspíš; *obr. 8:1,5*) a několik podhrdlí (asi 10–11 zlomků) s výzdobou či jinou informací. Obě vyobrazená podhrdlí jsou velmi archaická, zařaditelná jako vyznívajících zdobený pražský typ až starohradištní (*obr. 8:2–3*). Výzdobu zlomku ze sáčku 18/84 tvoří vlnice prováděná na nádobě na ručně otáčené podložce a výzdoba začíná přímo v hrdle, povrch je oranžovo-okrový, slída je zastoupena minimálně. Tento zlomek patří ještě 2. polovině 7. století či počátku 8. století. Může jít i o zdobený pražský typ. V případě zlomku ze sáčku 17/84 je povrch tmavě šedý, podhrdlí je zdobeno opakující se vícenásobnou vlnicí začínající spíše na výzdobném bodu či pod ním, v tomto případě už šlo o zlomek obtáčený, byť stopy obtáčení nenesou (*obr. 8:2*). V sáčku 11 je kromě okraje tělo nádoby zdobené mnohonásobnou vlnicí. Mezi zlomky je i zlomek dna a některé střepy jsou slídnaté, zdobené svazkem rýh či zbytkem vlnice. Podobně dvěma pásy téměř se dotýkajících vlnic zdobené tělo nádoby nalezené v roce 2019 patří pokročilému 8. či 9. století (*obr. 8:6*).

Obecně jde o škálu tvarů datovatelných od konce 7. do průběhu 8. století, s možným přesahem až do 9. století (jeden zlomek jistě). Keramika ukazuje na stejné období jako výše pojednaná kování opasku a postroje – tedy hlavně na 8. a počátek 9. století. Keramika s bezpečnou vazbou na prostor pohřebiště chybí.

4. DISKUSE

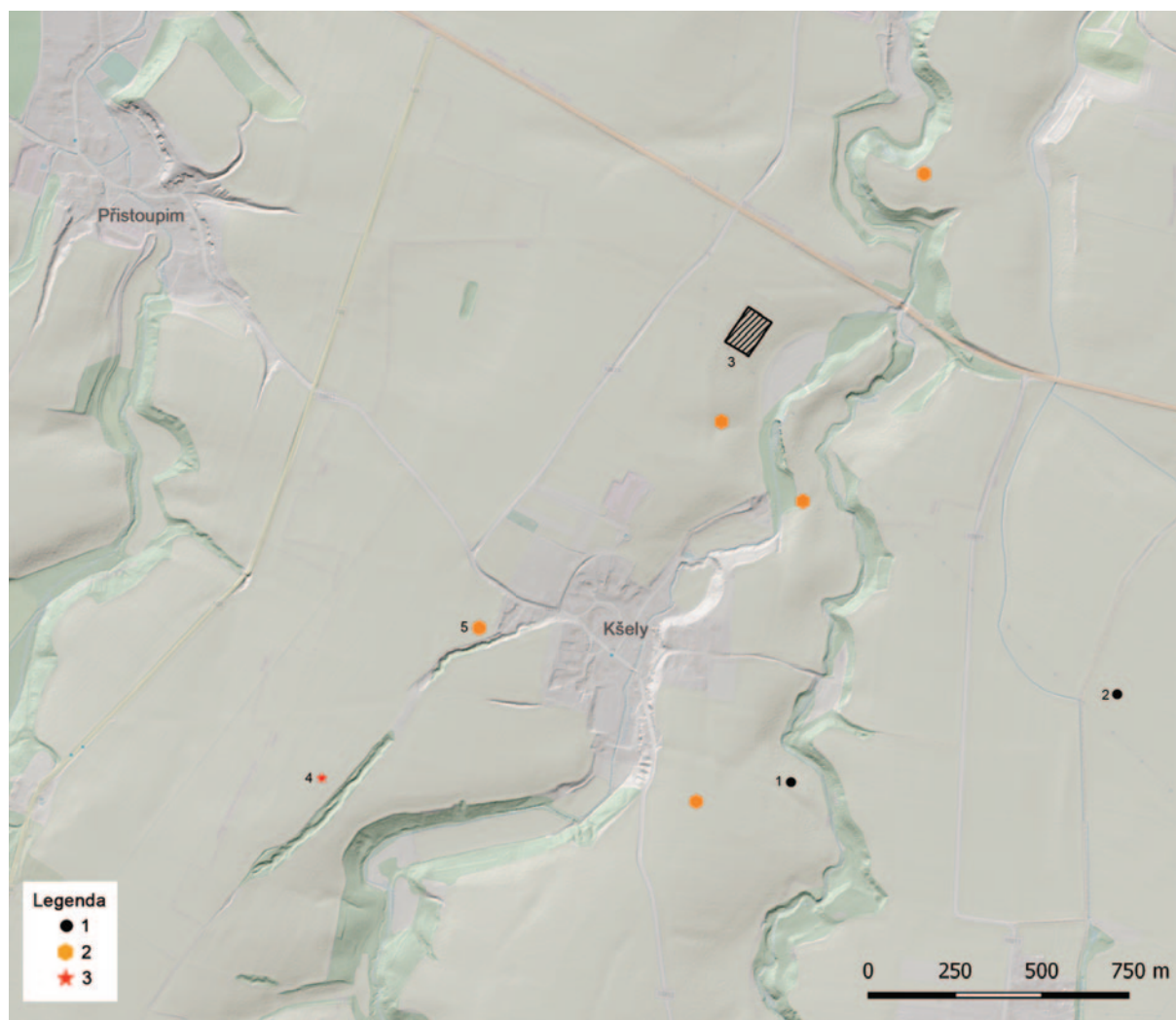
V době před prospekci s detektory kovů byly z Lipan známy jen výše zmíněné nepočtené zlomky keramiky, indikující existenci sídliště. V roce 2011 byl na ppč. 326/6 dokumentován jeden objekt, předběžně datovaný do raného středověku – nálezově byl mimořádně chudý (*Vávra – Šťastný 2012*). Spolu s již zmíněným mladohradištním pohřebištěm je to vše, co bylo dosud známo. V této situaci je přínos nově zveřejněných nálezů značný.

Prostorová vazba poloviny kovových nálezů a sbírané keramiky v prostoru severně od intravilánu Lipan (tzv. sektor C) nepřekvapuje. Interpretace rozptýlenějších nálezů jižně od lokální cesty bez jasných souvislostí s nálezy keramiky je složitější (jen komunikace, samostatná usedlost?). Počtem 10 kusů ozdob avarského typu je lokalita mezi nálezy z „běžných“ rovinných sídlišť na třetím místě v Čechách po Nové Vsi I (17 ks) a Sadské (nepublikováno). Je to dáno větší systematickostí prospekce s pomocí detektorů kovů, zřejmě i rozložením na dvě koncentrace; podobná byla nejspíš i situace v Sánech, kde však chybí zaměření většiny nálezů.¹¹ Pohybujeme se v hustě osídlené krajině (*obr. 9*), kde nálezy z doby avarské byly zjištěny též v sousedních Kšelech (minimálně 3–4 kusy z 8. století i lokalizované osady: *Profantová et al. 2020*, *obr. 53*), severně pak v Tatcích, kde se vyskytla i raně karolínská bronzová průvlečka, ve Skramníkách jsou pak zdokumentovány sídlištní objekty již ze 7. století (*Baloun – Zemanová 2010*). V Bylanech-Okrouhlíku na příkopem ohrazené ostrožně byly nalezeny kromě pravěkých v malém počtu též raně středověké zlomky keramiky (*Kudrnáč 1963*, *obr. 6*; *týž 1970*, 176–177). Bohužel, bližší porovnání se situací v Kšelech omezuje menší podíl přesně zaměřených předmětů a rovněž malý podíl terénních odkryvů. Koncentrace mincí a kování 7. století, stejně jako nález kování s přihrádkovým emaillem (*cloissoné*) byzantského původu z 5. až poloviny 7. století (nepublikováno) dokládají také značný význam prostoru.

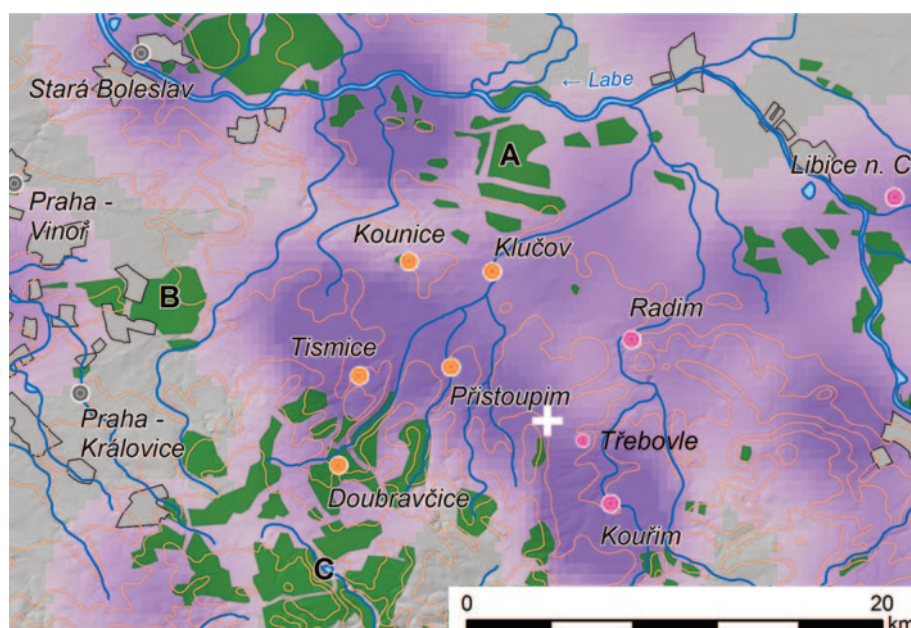
Celkově lze uzavřít, že mezi opaskovými ozdobami i mezi ozdobami postroje jsou náročně provedené kusy, a to jak z 1., tak z 2. poloviny 8. století. Minimálně dvě ozdoby postroje jsou zlacené, další cínované. Tyto je třeba považovat za elitní. Vzhledem k většímu rozptylu ozdob v krajině se nelze jednoznačně vyjádřit k charakteru lokality, část může představovat doklad sídlení, jiné kusy budou ztrátové. Lze počítat s opakovaným pohybem jezdců v této oblasti. Lipany tvoří širší zázemí výšiny v Třebovli, ležící asi 2,5 km vzdušnou čarou (*obr. 10*; *Profantová 2000*), která mohla představovat samostatné drobné elitní sídlo z konce 8.–9. století;¹² leží mezi lokalitami typu hradiště – Přistoupimí (4,5 km) a Kouřimí (asi 5 km jiho-východně od Lipan; *Šolle 1966*; i poloha Sv. Jiří s výskytem bronzů avarského typu, opevněná později; *Profantová 2010*, *Abb. 13*). Přistoupimí je však spíše o něco mladší, její počátky neznáme, mohou sahát do

11 Ve východních Čechách je srovnatelná či ještě bohatší nepublikovaná lokalita Stičany (*Hasil – Profantová – Levá 2020*, *tab. 1*).

12 Dálkový kontakt naznačuje výskyt napodobeniny plasticky zdobené zásobnice karolínského typu, kovové nálezy nejsou známy.

Obr. 9. řřřř okolř Křel a Vitic, zřpadnř od Lipan. Legenda: 1 – zaměřenř nřlezy avarskeřo typu; 2 – doklady osřdlenř 8.–9. stoletř (podle Bubenřk 2001, obr. 2); 3 – byzantskř zlatř mince mince ze 7. stoletř. Lokalita: 3 – mřsto systematickeřo sbřru a dolořenř osady 7. – pol. 9. stoletř; 5 – (Dolnř) Křely, za hospodřřskřmi budovami JZD, odkryv zřsobnice (Kudrnřř 1970, obr. 90). Nejsevernřji vřřinnř poloha Bylany-Okrouhlřk.

Obr. 10. Hradiřtř a vřřinnř polohy 8. až 9./10. stoletř. Barevnř odliřeny lokality na řřskobrodsku a Kourřmsku. Křřřkem vyznařena poloha Lipan. A, B, C jsou lesnř kom-
plexy v třto dobř neosřd-
lenř. Intenzita fialovř
barvy odpovřdř vřřkytu
signifikantnřch kovř
(podle Profantovř et al.
2020, upraveno).

počátku 9. století, oproti ostatním hradištím v oblasti může jít o malé opoždění.¹³ Podobně je to i se Starou Kouřímí, kde je problematické přesně datovat nejstarší opevnění, osídlení je tam doloženo kontinuálně (?) od 7. století (kultura s keramikou pražského typu: Šolle 1966, obr. 7). Komunikace mezi částečně současnými hradišti mohla vést poblíž sledované lokality. Regionem vedla páteřní komunikace z Moravy do Pražské kotliny. Její blízkost mohla být důležitým faktorem pro dostupnost bronzových ozdob a pro větší význam případné osady. Existenci významnější komunikace může indikovat i umělá linie dvojice příkopů a středového valu v prostoru Čertovy brázdy (Nový – Ščuka 2021). Mohla sloužit ke kontrole průchodu takovou komunikací.

ZÁVĚR

Raně středověké osídlení Lipan se v minulosti omezovalo na lokalizaci mladohradištního pohřebiště z 11. století. Autoři předkládají 21/23 kovových nálezů převážně ze systematické prospekce s detektory kovů nejméně ve dvou koncentracích a dvou chronologických úsecích. Starší úsek zastupuje 11 kovových nálezů z 8., případně počátku 9. století: bronzových ozdob mužského opasku i koňského postroje a jedné trojhrané šipky. Dvě ozdoby postroje byly zlacené, další cínované. Dvě ozdoby opasku patří k málo obvyklým, jedna je spojená s byzantským horizontem Vrap–Erseke z 1. poloviny 8. století. Obě vznikly ve starším horizontu pozdní doby avarské. Naopak nákončí s kruholistou úponkou a minimálně tři ozdoby koňského postroje vznikly až v závěru 8. či na počátku 9. století. Spolu s nepočetnou keramikou ukazují na existenci dvou sídelních lokalit existujících v 8. a 1. polovině 9. století. Každopádně minimálně dvě ozdoby ukazují na dálkové kontakty lokality. Mladší horizont pak zastupují esovitě záušnice a nejméně čtyři olověná kolečka nejasného účelu související s obchodními aktivitami. Záušnice mohou souviset s dříve zaznamenaným pohřebištěm s 12 hroby a nejspíše deseti esovitými záušnicemi o větší síle drátu. Zlomek železné ostruhy patří 2. polovině 11. až 12./13. století.

Starší osídlení mohlo tvořit zázemí ohrazené výšiny v Třebovli (2,5 km), později snad hradiště Přistoupimí (4,5 km vzdušnou čarou). Nejspíše souviselo s komunikačním koridorem mezi hradišti Přistoupimí a Kouřímí. Teprve srovnání s dalšími lokalitami s nálezy 8. a počátku 9. století z neopevněných lokalit ukáže, nakolik Lipany představují lokalitu běžnou či výjimečnou.

LITERATURA

- Baloun, L. – Zemanová, P. 2010: Doklady časně slovanského osídlení na k. ú. Skramníky, okr. Kolín. Archeologie ve středních Čechách 14, 337–353.
- Bárdos, E. 1978: Avar temető Kaposvár határban – Rescue Excavation on the Findspot Nr. 33 of Kaposvár. Somogyi Múzeumok Közleményei 3, 13–65.
- Bláha, R. – Hejhal, P. – Skala, J. 2013: Raně středověké olověné artefakty z katastru Roudnice (okr. Hradec Králové). In: Boroň, P. (ed.), Argenti fossore et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich części Górnej Śląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek). Wrocław, 289–305.
- Bubeník, J. 2001: K topografii, vývoji a strukturám staršího raně středověkého (6.–9. stol.) osídlení v Pošemberi. Archeologické rozhledy 53, 256–278.
- Csuthy, A. 2019: Újabb apró lészerszámveret a Morva mentéről. In: Forisek, P. – Szabó, Á. – Szakács, J. (eds.), Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája. Debrecen, 58–65.
- Čech, P. 2004: Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století). In: Holodňák, P. – Ebelová, I. (eds.), Žatec. Praha, 54–114.
- Daim, F. 1987: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf. Niederösterreich. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1–2. Wien.
- Daněček, V. – Lutovský, M. – Smíšek, K. 2021: Raně středověké sídliště v Praze-Vinoři. Archeologie ve středních Čechách 25, 171–187.
- Demek, J. – Mackovčín, P. a kol. 2006: Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR. Brno.
- Garam, É. 1979: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. Budapest.
- Garam, É. 1981: A böcsi későavarkori lelet és köre. Archaeologiai Értesítő 108, 34–51.

13 Chybí tam bronzы pozdně avarského typu, keramický soubor je malý.

- Hasil, J. – Profantovř, N. – Levř, K. 2020: Kovovř artefakty jako klíč ke krajinř a spoleřnosti předpřemyslovskřř řech. *Archaeologia historica* 45/1, 7–42.
- Herrmann, J. 1985: *Die Slawen in Deutschland*. Neubearbeitung. Berlin.
- Jansovř, L. 1971: Hradiřtř nad Zřvisti v období pozdnř řimskřm a v dobř střhovanř nřrodř. *Pamřtky archeologickř* 62, 135–176.
- John, J. – Ciglbauer, J. – řřalkovř, T. v tisku: Mohylovř pohřbiřtř Dobřrejovice-Vobřrka. Jihořeskř elity mezi avarskou a karolinskou řiři. In: Profantovř, N. – Hasil, J. (eds.) v připravř, *Břhmen zwischen dem Awaren- und Frankenreich: Elite, Landschaft und Fernkontakte im 7. bis 8./9. Jahrhundert*.
- Juhász, I. 2004: *Das awarenzeitliche Grřberfeld in Szarvas-Grexa-Tęglagyřr*. FO 68. Budapest.
- Kiss, G. 1988: A Lukřcshřzi avar lovassır. *Savaria Mřzeum Kiřllitřsi Lapok* 1. Szombathely.
- Klanica, Z. 1972: Předvelkomoravskř pohřbiřtř v Dolnřch Dunajovicřh. Přispřvek k otřzce vzřjemnřch vztahř Slovanř a Avarř v Podunaji. *Studie Archeologickřho řstavu řSAV v Brnř I/1*. Praha.
- Kudrnřř, J. 1963: Vřvoj slovanskřho osidlenř mezi přařskřm Povltavřm, Labem, řřazavou a Vřrovkou. *Pamřtky archeologickř* 54, 173–223.
- Kudrnřř, J. 1970: Kluřov. Staroslovanskř hradiřtř ve střednřch řechřch. Praha.
- Ladenbauer-Orel, H. 1960: Linz-Zizlau. *Das baierische Grřberfeld an der Traunmřndung*. Wien – Mřnchen.
- Machřřek, J. – Mřchura, R. 2013: Ranř středovřkř olovo z jiřni Moravy a hutnickř centrum na Slezsko-krakovskř vysořinř. In: Boroř, P. (ed.), *Argenti fossore et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich czřsci Gřrnego řlaska i zachodnich krańcow Małopolski w přznej fazie wczesnego řredniowiecza (X–XII wiek)*. Wrocłřw, 275–288.
- Malykovř, D. – Lutovskř, M. 2016: Ranř středovřkř sřdliřtř v trase silniřniřho obchvatu v Kolinř-řtitarech. *Archeologie ve střednřch řechřch* 20, 343–415.
- Mařik, J. – Kořta, J. 2010: Archeologickř mapa ranř středovřkř Libice. Vřzkumy Rudolfa Turka na akropoli hradiřtř (DVD). Praha.
- Militkř, L. – Beneř, Z. – řřamal, Z. 2018: Novř pravřkř a ranř středovřkř nřlezy z areřlu bojiřtř u Lipan, okr. Kolřn. *Archeologie ve střednřch řechřch* 22, 663–678.
- Militkř, L. – Beneř, Z. – Burgert, P. – řřamal, Z. – Beran-Cimbřrkovř, P. 2021: Pravřkř nřlezy z mřsta bojiřtř u Lipan, okr. Kolřn: vřsledky povrchovřch a detektorovřch prospekci. *Archeologie ve střednřch řechřch* 25, 47–74.
- Mrkobrad, D. 1980: Archeolořki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. Beograd.
- Novř, P. – řřuka, ř. 2021: Ranř středovřkř (?) liniovř řtvar v trase „řertovy brřzdy“. *Archeologie ve střednřch řechřch* 25, 201–216.
- Přiř, J. L. 1909: *Starořitnosti zemř řeskř III*. 1. řechy za doby knřřecř. Praha.
- Přřřek, J. V. 1892: Protokol... *Pamřtky archeologickř* 15, 629–632.
- Profantovř, N. 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nřrdlich der awarenschen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim (ed.), *Awarenforschungen II*. Wien, 605–778.
- Profantovř, N. 2000: Slovanskř vřřinnř sřdliřtř z Třebovle, okr. Kolřn: k problřmu napodobovanř cizřch předloh. *Archeologickř rozhledy* 52, 647–662.
- Profantovř, N. 2008: Die frřhslawische Besiedlung Břhmens und archřologische Spuren der Kontakte zum frřh- und mittelawarischen sowie merowingischen Kulturkreis. In: Bemann, J. – Schmauder, M. (eds.), *Kulturwandel im Mitteleuropa: Langobarden, Awaren, Slawen*. Bonn, 619–644.
- Profantovř, N. 2010: Awarische Funde in der Tschechischen Republik – Forschungsstand und neue Erkenntnisse. *Acta Archaeologica Carpathica* 45, 203–270.
- Profantovř, N. 2012: Nřkolik nřhodnřch nřlezř z Libice nad Cidlinou a jejich vřznam pro poznřnř dřlkovřch kontaktř. *Sbornřk Nřrodnřho muzea, řřada A-Historie* 66, 55–62.
- Profantovř, N. 2015: Novř ranř středovřkř vřřinnř poloha z Kosoře a Prah-y-Radotřna. In: Podliska, J. et al. (eds.), *V za(u)jeti malostranskřch stratigrafři*. *Sbornřk k řivotnřmu jubileu Jarmily řihřkovř*. Praha, 48–67.
- Profantovř, N. 2016: Errichtung und Zerstřrung der ersten frřhmittelalterlichen Burgwřlle in Břhmen (8./9. Jahrhundert). In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (eds.), *Die frřhen Slawen – von der Expansion zu Gentes und Nationes. Beitrřge zur Ur- und Frřhgeschichte Mitteleuropas* 81. Langenweissbach, 223–239.
- Profantovř, N. 2017: New Data about the Earliest of Early Medieval Hill-forts and Hill-sites in the Central Bohemia (8th and First Half of 9th Century). In: Fusek, G. (ed.), *Archřologische Studien zum frřhen Mittelalter*. Nitra, 99–114.
- Profantovř, N. 2019: Neue Waffen- und Reitausrřstungsfunde aus Mittel- und Ostbřhmen. In: Polřřek, L. – Kourřl, P. (eds.), *Bewaffnung und Reitausrřstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa*. *Internationale Tagungen in Mikulřice* 9. Brno, 263–282.
- Profantovř, N. 2020: Ozdoby kořskřho postroje doby avarskř ze severozřpadnřch řech v souvislosti s nřlezem ze řerotřna, okr. Louny. In: Tomkovř, K. – Venclovř, N. (eds.), *Krajinou archeologie, krajinou skla*. Praha – Most, 23–36.
- Profantovř, N. 2020a: Hillforts with collections of Avar Khaganat Period finds in Bohemia. Some interpretation models. In: Diesenberger, M. – Eichert, S. – Winckler, E. (eds.), *Der Ostalpenraum im Frřhmittelalter*. Herr-

- schaftsstrukturen, Raumorganisation und archäologisch-historischer Vergleich. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 23. Wien, 163–170, 422–431.
- Profantová, N. 2020b:* K významu nálezů ostruh a seker ze žalovských pohřebišť. In: Tomková, K. a kol., Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl II. Praha, 357–385.
- Profantová, N. v tisku 1:* Avar type finds in Bohemia and the traces of its local production. In: Rapan-Papeša, A. (ed.), Avars and Slavs. Two sides of a strap-end. Zagreb.
- Profantová, N. v tisku 2:* Byzanc, Vrap a Čechy. Dvě nová luxusní kování opasku 8. století ze středních Čech. Slovenská archeológia – Supplementum.
- Profantová, N. rkp.:* Nachweise von Reitausrüstungen in Böhmen: Beerdigungen von Pferden, Pferdegeschirr, Steigbügel und Sporen. Zwischen Awaren und Franken: Böhmen des 7. bis 9. Jahrhunderts im Lichte der signifikanten Metallartefakte heraus.
- Profantová, N. – Krivánek, R. – Fikrlé, M. – Zavřel, J. 2020:* Tismice jako produkční a nadregionální centrum Čech 8. a 9. století. Památky archeologické 111, 193–271.
- Stadler, P. 1988/89:* Argumente für Ehttheit der „Avar Treasure“. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 118/119, 193–217.
- Szenthe, G. 2014:* Contributions to the Connections of the Vrap-Velino Horizon and the Avar Material. In: Doncheva-Petkova, L. – Türk, A. (eds.), Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube. Sofia, 61–76.
- Szenthe, G. 2015:* Über die Aussagekraft der Hinterlassenschaft einer Heidenelite. „Spätawarenzeitliche Funde“ auf dem Prüfstand. In: Heindrych-Tamáška, O. – Herold, H. – Straub, P. – Vida, T. (eds.), „Castellum, Civitas, Urbs“. Zentren und Eliten in Frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Castellum Pannonicum Pelsonense V. 6. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden/Westf, 293–312.
- Szentpéteri, J. 2020:* Az Avar Kor Lovagjai. Tausírozott vasfaleerás temetkezések a Kárpát-medencben. In: Nemes, G. (ed.), Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka P. koszontésére. Győr, 563–592.
- Šámal, Z. 2020:* Archeologický výzkum bojiště u Lipan 1434. Možnosti bojištní archeologie v podmínkách pozdně středověké lokality. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- Šolle, M. 1966:* Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Tettamanti, S. 1985:* Avar kori sírok Fótról. Studia Comitatus 17, 345–368.
- Točík, A. 1968:* Das slawisch-awarische Gräberfeld in Holiäre. Bratislava.
- Tomková, K. 2020:* I. část – Pohřebiště. In: Tomková, K. a kol., Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl II. Praha, 7–304.
- Trugly, A. 1993:* Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno II. Slovenská archeológia 41, 191–307.
- Tulp, C. 2003:* Tjitsma, Wijnaldum: An early Medieval production Site in the Netherlands. In: Pestel, T. – Ulmschneider, K. (eds.), Market in Early Medieval Europe, trading and „productive Sites“, 650–850. Bollington, 221–233.
- Vávra, M. – Štátný, D. 2012:* Vitice. In: Lutovský, M. a kol., Terénní výzkumy Ústavu archeologické památkové péče středních Čech v roce 2011. Archeologie ve středních Čechách 16, 1045.
- Werner, J. 1986:* Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Studien zur Archäologie der Awaren 2. Wien.
- Winter, H. 1997:* Awarische Grab- und Streufunde aus Österreich. Innsbruck.
- Zápotocký, M. 2018:* Materiály k ranému středověku severočeského Polabí. Archeologie ve středních Čechách 22, 275–439.

Lipany (Kolín District) in the Early Middle Ages: the testimony of metal detector prospecting

The early medieval occupation of the village of Lipany has so far been limited to the localization of a Late Hillfort period cemetery dating from the 11th century. The authors are newly presenting an assemblage consisting of 21/23 metal finds originating predominantly from systematic prospecting with metal detectors which were recovered from at least two concentrations and two different chronological periods. The earlier segment is represented by 11 metal finds dating from the 8th, or possibly early 9th centuries. These are bronze ornaments from a men's belt and horse harness and one three-edged arrowhead. Two harness ornaments were gilded, some others were tin-plated. Two belt ornaments are less common types – one of them is associated with the Byzantine Vrap–Erseke horizon from the first half of the 8th century. They both emerged during the earlier phase of the final Avar period. On the contrary, a strap end decorated with round-leaved tendrils and at least three horse harness ornaments only date from the late 8th or early 9th centuries. At least two ornaments seem to indicate long-distance contacts of the site.

The later horizon is represented by individual S-shaped temple rings (3 pcs., one is gilded) and at least 4 small lead discs. The temple rings might be linked to a cemetery discovered earlier which contained 12 graves and most probably 10 S-shaped temple rings made of thicker wire. A fragment of an iron spur dates from the second half of the 11th–12th/13th centuries. The earliest settlement could have been part of the hinterland of a fortified elevation at řřebovel (2.5 km), or later perhaps of the hillfort of řřistoupim (4.5 km). It was most likely associated with a transport corridor linking the hillforts of řřistoupim and Kourřim. The existence of a major road might also be indicated by an artificial line consisting of double ditches and a central rampart in the area of the so-called řřertova brřzda (Devil's Furrow). It could have been used to control traffic along such a road connecting Moravia and Bohemia.

English by *Jan Machula*

Fig. 1. Lipany, Kolin District. Location of the site on a map of Bohemia.

Fig. 2a. Surveyed Avar-type finds and later lead finds. The area occupied during the Neolithic, the Aeneolithic, the Roman period and the early Middle Ages is hatched.

Fig. 2b. Dispersion of finds, 11th–12th century metal finds with a possible connection to the area of the cemetery are highlighted (no. 15 and pink).

Fig. 3a. Avar-type finds and selected lead objects.

Fig. 3b. Find which can be, with some reservations, dated to the Early Middle Ages.

Fig. 4. Fitting, catalogue no. 9, and its analogies.

Fig. 5. Spatial relationships of the fitting, catalogue no. 9, from Lipany (red).

Fig. 6a. Lipany. 1 – approximate location of the 11th–12th century cemetery; 2 – spur fragment; 3–5 – S-shaped temple rings.

Fig. 6b. Lipany. Tin temple rings originating from the cemetery.

Fig. 7. řřinec, Nymburk District. Late Hillfort period spurs – analogies to the Lipany find.

Fig. 8. Lipany. Pottery.

Fig. 9. Wider surroundings of řřely and Vitice, west of Lipany. Legend: 1 – surveyed Avar-type finds; 2 – evidence of 8th to 9th century occupation; 3 – Byzantine 7th-century gold coin.

Fig. 10. Hillforts and elevated locations dating from the 8th to the 9th/10th century. The cross marks the location of Lipany. The intensity of the violet colour reflects the presence of significant metals.

Nadřa Profantovř, Archeologickř řřstav AV řřR Praha, v. v. i., Letenskř 4, 118 01 Praha 1
profantova@arup.cas.cz

Lenka Militkř, Nřrodnř pamřtkovř řřstav, Valdřtejskř nřmřstř 162/3, 118 00 Praha 1
militka.lenka@npu.cz

Zdenřk řřamal, řřeskř televize, Kavř Hory, 140 70 Praha 4
zdenek.samal@ceskatelevize.cz